

І. О. Поліщук, доктор політичних наук, професор

ПОЛІТИКО-ПРАВОВА МЕНТАЛЬНІСТЬ УКРАЇНСТВА: КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглядаються основні концептуальні та методологічні підходи щодо вивчення проблеми національної, зокрема української, ментальності. При цьому основна увага приділяється політичним та правовим аспектам української ментальності. Наголошується на тому, що найбільш перспективною для повного вивчення особливостей українського менталітету є історико-правова концепція. Вона становить систему поглядів та єдиний визначальний дослідницький задум, який має розкрити розвиток політичної ментальності українства через ретроспекцію основних віх політико-правової історії українського народу від часів етногенезу до сьогодення.

Ключові слова: *національна ментальність, українська ментальність, політика, право, історико-правова концепція ментальності, методологія.*

Постановка проблеми. Нагальна необхідність модернізації політико-правового життя України зумовлює пошук адекватних наукових рецептів для вирішення актуальних, домінантних проблем, серед яких чільне місце належить політико-правовій ментальності як інтегративній науковій категорії, що виступає визначальним індикатором соціальної динаміки. Визначення основних характеристик та тенденцій розвитку сучасної політико-правової ментальності українського соціуму надасть можливість віднайти найбільш ефективні засоби впливу на їх трансформацію з метою забезпечення необхідної ментальної підтримки комплексу реформ, які проводяться в Україні.

Майбутнє будь-якої держави значною мірою залежить від того, наскільки успішно вона зможе накреслити завдання свого розвитку, усвідомити свої інтереси і наскільки гармонійно поєднуюватимуться інтереси самої держави з інтересами її громадян, а також наскільки пересічні громадяни та політична еліта виявляться здатними знайти спільну мову й об'єднати зусилля навколо ідеї та мети державотворення. У зв'язку з цим слід наголосити, що на рівень, стан та тенденції розвитку державної та політичної системи істотно впливають ментальність народу, яка виступає інтегральною характеристикою розвитку певного суспільства.

Опрацювання проблеми політико-правової ментальності українського народу має наочне прикладне значення з огляду на такі причини.

По-перше, національна ментальність виступає домінантним фактором національної безпеки України, адже якість політичної свідомості переважної більшості населення виступає головним чинником громадянської ідентичності, усвідомлення соборності Української держави, недоторканності її територіальної цілісності тощо.

По-друге, національна ментальність виступає головним системоутворюючим фактором формування та розвитку патріотизму у студентської молоді та інших представників української політичної нації, адже її вивчення підкреслює національну самобутність та величезний потенціал України як європейської держави. Усвідомлена демократична традиція виступає як формуюча підойма європейської перспективи України.

Мета статті полягає у розкритті концептуально-методологічних засад дослідження політико-правової ментальності українського суспільства. Насамперед мають вивчатися історичні основи політико-правової ментальності українства як глибинна підойма її сучасних характеристик. Окрема увага приділятиметься визначенню механізмів впливу на розвиток політико-правової ментальності українського соціуму.

Розробленість проблеми в науковій літературі. Уперше розгорнутий аналіз проблема української ментальності знаходить у класичній праці М. І. Костомарова «Дві руські народності» (1861) [1]. У зазначеній роботі вчений дає порівняльну характеристику українського та російського менталітету. Демонструючи багато суттєвих розбіжностей у менталітеті споріднених східнослов'янських народів, М. І. Костомаров схильний вбачати саме у цих відмінностях першопричину протилежних державницьких традицій українців і росіян. Якщо останні протягом власної історії створили гіпердержаву, то перші (українці), навпаки, були змушені здебільшого перебувати під владою іноземних держав, маючи недовготривалі та фрагментарні традиції власного державотворення.

Переважає більшість фахівців із питань української ментальності сходяться на думці про надзвичайне значення внеску М. І. Костомарова в розробку цієї проблеми, називаючи славнозвісного науковця «батьком» української етнопсихології, який фактично започаткував вивчення цікавої для нас проблеми. Окрім того, його «Дві руські народності» цілком доречно вважаються важливим символом українського відродження другої половини ХІХ ст., яке за великим рахунком стало предтечею визвольних змагань українства на початку ХХ ст.

Під час знайомства з новітньою науковою літературою з проблеми українського менталітету виявилася цікава закономірність. Активізація зусиль дослідників зі згаданої проблеми була, як правило, майже повністю пов'язана

з політичною кон'юнктурою. Як тільки з'являлися певні передумови для відродження українства, вітчизняні вчені і політичні мислителі звертали увагу на питання суверенного державотворення та української ментальності; і навпаки, численні поразки українського народу у змаганнях за державну незалежність спричиняли згасання інтересу науковців до означених питань.

Слід підкреслити, що дослідження цієї проблеми на Заході здійснювали виключно *представники української діаспори у Канаді, США, Німеччині та ін.* (зокрема, М. Шлемкевич, Б. Цимбалістий, М. Шафовал), які наголошували на ментальних відмінностях українців від росіян задля обґрунтування природного права українського народу на суверенну державність та вихід України зі складу СРСР. Пік досліджень цієї проблеми припадає саме на радянський період. Сьогодні іноземні автори з відомих причин не приділяють необхідної уваги цій проблемі.

Узагальнюючи огляд наукової літератури з проблеми української ментальності, можна констатувати, що до теперішнього часу сформувалися три базових парадигми розгляду згаданої проблеми.

Перша парадигма має історіософське забарвлення та вивчає українську ментальність як певну універсалію, що має в цілому постійні ознаки, котрі детермінують увесь розвиток української історії. Такий підхід до проблеми зустрічаємо у наведених роботах В. Бебика, В. Кизими, Н. Корнієнко, О. Кульчицького, С. Тарана, О. Рудакевича та ін. [2–6].

Окрема група вчених, серед яких історики та соціоніки, розглядають українську ментальність як у принципі однорідну категорію, що змінюється в часі. У рамках цієї парадигми науковці виділяють історичні типи української ментальності. Уперше такий підхід до вивчення проблеми запропонував згаданий фахівець – представник української діаспори М. Шлемкевич [7]. Певне продовження цієї концепції спостерігаємо у працях Л. Овчарова та В. Тертички [8; 9].

І нарешті, у межах третьої, власне політологічної, парадигми дослідники концентрують увагу на суттєвих регіональних розбіжностях у менталітеті етнічних українців та інших мешканців сучасної України. Цього погляду на проблему дотримуються О. Фільц, О. Невелюк, В. Потульніцький, Б. Цимбалістий, М. Шафовал та ін. [10–13].

Серед останніх досліджень, присвячених вивченню проблеми політичної та правової ментальності українського народу, слід згадати праці В. Дем'яненка, І. Патлах, Н. Каліної, в яких розглядаються проблеми ментальних характеристик і політичної свідомості українського народу, здійснюється аналіз національної ментальності як предмета етнополітичного дослідження. Заслужують також на увагу наукові пошуки П. Дашковського, Т. Бесєдіної, А. Ру-

бана, у яких міститься розгорнутий аналіз тлумачень понять «ментальність», «менталітет» у різноманітних наукових школах [14–19].

Оцінюючи міру розробленості в науковій бібліографії проблеми українського менталітету, слід вказати на відсутність великих розгорнутих досліджень із цієї проблеми. Існує великий масив літератури, у якому здебільшого у непрямій формі торкаються проблеми української ментальності. Статті, безпосередньо присвячені проблемі, дуже часто ігнорують політичний та правовий аспект українського менталітету.

Незважаючи на уявну комплексність та всебічність сучасного наукового вивчення проблеми української ментальності, цим дослідженням не вистачає синтетичного політико-правового погляду на проблематику, тобто аналізу ментальності з точки зору потреб і вимог політичної і правової сфери.

Виклад основних положень. Етимологію поняття «ментальність» («менталітет») різноманітні фахівці пов'язують з латинськими словами «mentalis», «mentis» або з англійським словом «mentality». Нижче подано переклад цих слів, який свідчить про фактичну їх тотожність.

Лат. mentalis, mentis	Англ. mentality
«Розумовий», «розум», «думка», «інтелект»	«Розумовий», «розум», «думка», «інтелект», «характер», «напрямок мислення»

У зв'язку з цим хотілося б наголосити на тому, що слова «ментальність» та «менталітет», які іноді у понятійному сенсі деякими дослідниками розмежовуються, за фактичним змістом збігаються. Тому, на наш погляд, їх слід розглядати як синоніми або різну фонетичну версію одного й того самого поняття.

Говорячи про *методологічну базу дослідження ментальності*, слід наголосити на тому, що тільки використовуючи комплекс різноманітних методів, можна розкрити складний процес виникнення і розвитку політико-правового менталітету українства, адже це доволі складний феномен, який лінійним принципом вивчити не можна.

Для вивчення категорії «ментальність» мають використовуватися інноваційні наукові підходи: як загальнонаукові, так і спеціальні методи, що застосовуються в політичній та правовій науках. Для виявлення динаміки, становлення та розвитку політико-правової ментальності, як правило, застосовується загальнонауковий діалектичний метод. Логіко-історичний метод використовується у дослідженні історичної еволюції політико-правової ментальності українського соціуму. За допомогою системного методу про-

водиться розгляд змістовної суті та структурних компонентів політико-правової ментальності українського суспільства, визначення її специфіки та особливостей.

Використання елементів факторного аналізу дозволить класифікувати правові, ментальні та психологічні чинники і функції політико-правової ментальності, розкрити її вплив на модифікацію та модернізацію політичної та соціокультурної системи українського суспільства. Слід підкреслити, що інноваційним методом для вивчення української ментальності виступає саме факторний аналіз, адже до цього його використання обмежувалося здебільшого інституційними феноменами.

Структурно-функціональний метод має застосовуватися для визначення основних напрямів удосконалення політико-правових механізмів впливу на формування соціоментального середовища України.

Концептуальні основи дослідження феномену ментальності пов'язують з багатьма напрямами західного суспільствознавства. Загалом ступінь розробленості теорії ментальності в науковій літературі є доволі значним. Особливо це стосується наукового дискурсу Західного світу. Вивчення явищ, які охоплюються поняттям «ментальність», постало в науці як:

– напрям соціальної психології, заснований на соціологічній теорії Е. Дюркгейма (Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение. – М., 1995), який розробляв проблеми співвідношення свідомості індивіда і груп;

– напрям загальної психології, теорія архетипів як основи «колективного несвідомого» К. Юнга (Юнг К. Г. Человек и его символы. – СПб., 1996), концепція «соціального характеру» В. Райха (Райх В. Анализ характера / Пер. с англ. Е. Поле. – М., 2000), О. Ранка (Rank Otto. The Myth of the Birth of the Hero: A Psychological Exploration of Myth Hardcover – September 1, 2004) та ін.;

– напрям британської та французької антропології (проблема так званої «примітивної ментальності» в роботах Б. Малиновського (Malinowski B. A Scientific Theory of Culture and Others Essays. – Chapel Hill, N. Carolina: The University of North Carolina Press, 1944), А. Леруа-Гурана (Leroi-Gourhan A. Philosopher of Technique and Evolution Françoise Audouze Journal of Archaeological Research. – Vol. 10. – No. 4 (December 2002)), Л. Леві-Брюля (Леві-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении. – М., 1994), К. Леві-Строса (Леві-Строс К. Первобытное мышление. – М., 1994));

– напрям американської культурної антропології «Культура і особистість», де вивчалися процеси формування людської особистості, її поведінка, норми,

форми відхилень, їх корекція, відтворення культури, створювалися теорії базової і модальної особистості. Особливий внесок належить Д. Т. Кемпбеллу (Campbell D. T. Stereotypes and the perception of group differences // *American Psychologist*. – 1967. – Vol. 22), Р. Бенедикту, М. Мід (Margaret Mead and Ruth Benedict. *Thought of culture as personality writ large* // *The Rise of Anthropological Theory*. – N.-Y., 1968) та ін.;

– «Нова історична наука» (нова соціальна історія), в якій концепт «ментальності» інтегрує в собі проблематику стереотипів поведінки, способів і форм організації мислення, конкретних і образних картин світу, які народжуються у свідомості людей епохи Середньовіччя. Видатний внесок у розробку цієї теорії зробили французькі історики школи «Анналів» Л. Февр і М. Блок (Февр Л. *Боги за историю*. – М., 1991), П. Франкастель (Frankaste P. *Sociología del arte Notas* // *Revista de ideas estéticas*. – 1975. – № 129), Ф. Бродель (Braudel Fernand. *A History of Civilizations*. – London, 1995).

Для більш-менш повного вивчення політико-правових аспектів української ментальності необхідно застосовувати комунікативно-дискурсивну парадигму для дослідження особливостей впливу інформаційно-комунікативних практик сучасного українського соціуму на політичні настрої пересічних громадян та для встановлення ціннісних пріоритетів вітчизняного загалу. Історико-правова концепція політичної ментальності становить систему поглядів та єдиний, визначальний дослідницький задум, який має розкрити розвиток політичної ментальності українства через ретроспекцію основних віх політико-правової історії українського народу від часів етногенези до сьогодення. У той час як політико-правова ментальність – це спосіб мислення, загальна духовна налаштованість, сукупність правових та психологічних настанов української нації до держави та політики загалом.

У кінцевому підсумку найкращим відображенням національно-політичної ментальності є національна держава, її конкретні інституції – база політичної системи нації, державний устрій, форма правління, сутнісні ознаки політичного режиму, політичні традиції, превалююча в цій нації ідеологія, а також типові повсякденні стереотипні уявлення та настанови; поширені серед представників конкретної нації взірці політичної поведінки, підсвідома рефлексія різних генерацій нації на аналогічні події, колізії, характерні почуття та емоції щодо власних державних чинників і т. ін. З другого боку, слід зазначити й те, що вплив державних інституцій на національно-політичний менталітет має обоюсторонній характер, тобто як менталітет впливає на національну політичну систему, так і остання впливає на менталітет. Роль політичної системи у формуванні менталітету того чи іншого народу дуже велика, адже залежно

від її типу представник нації включається у певні соціальні стосунки, що знаходить свій відбиток у його свідомості. Важливим моментом у цьому контексті є наявність або відсутність фактора суверенітету нації. Саме державний суверенітет виступає своєрідним вододілом, що дозволяє судити про справжній зміст провідної, за В. Антоновичем, ідеї певної нації. М. Грушевський зазначав, що «студіюючи політико-державний устрій, ми скільки можемо, повинні вияснити собі питання: в якій мірі він був ділом самого народу, чи виріс він на ґрунті народнім, чи звідкись був перенесений чи накинений» [20, с. 36].

Висновок. Національна ментальність належить до обов'язкових ознак того чи іншого народу, яку складно однозначно та механістично точно вичленити, виміряти та обґрунтувати. Ментальність визначає спосіб буття певного народу, вона представляє даність, потреба у якій не усвідомлюється, оскільки реалізовується повсякчас. Ментальність можна вважати одночасно і «повітрям» психічного буття, і способом існування в цій атмосфері. Тому вивчення цього феномену належить до обов'язкових головних завдань політичної та правової науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костомаров М. І. Дві руські народності / М. І. Костомаров // Історія філософії України : хрестоматія. – К. : Либідь, 1993. – С. 317–321.
2. Кизима В. «Незалежність від» чи «незалежність для» / В. Кизима // Віче. – 1993. – № 9. – С. 114–126.
3. Корнієнко Н. Українська та російська ментальність: проекція в сучасне / Н. Корнієнко // Слово і час. – 1991. – № 7. – С. 3–9.
4. Кульчицький О. Світовідчужання українця / О. Кульчицький // Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – С. 48–65.
5. Таран С. Довгий ранок української державності / С. Таран // Розбудова держави. – 1992. – № 1. – С. 61–64.
6. Рудакевич О. Політична культура України: руйнація та шляхи відродження / О. Рудакевич // Розбудова держави. – 1995. – № 10. – С. 26–30.
7. Шлемкевич М. Душа і пісня / М. Шлемкевич // Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – С. 97–112.
8. Овчаров А. Козацький характер або чи прийде гетьман? / А. Овчаров // Україна молода. – 1992. – 28 лют.
9. Тертичка В. В. Суспільна політика і політологія = Public Policy & Political Science / В. В. Тертичка // Публічне управління: теорія і практика : монографія / авт. кол.: Ю. В. Ковбасюк, В. П. Трошинський, М. М. Білинська та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка. – К. : НАДУ, 2011. – С. 144–154.
10. Фільц О. До вивчення проблеми ментальності населення Галичини / О. Фільц, О. Невелюк // Генеза. – 1994. – № 1. – С. 231–234.

11. Потульницький В. А. Теорія української політології : курс лекцій / В. А. Потульницький. – К. : Либідь, 1993. – 192 с.
12. Цимбалістий Б. Родина і душа народу / Б. Цимбалістий // Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – С. 66–96.
13. Шафовал М. Політична культура України / М. Шафовал // Наук. зб. УВУ. – Мюнхен, 1995. – Т. 15. – С. 95–106.
14. Дашковський П. К. К вопросу о соотношении категорий «менталитет» и «ментальность»: историко-философский аспект [Електронний ресурс] / П. К. Дашковський. – Режим доступу: <http://irbis.asu.ru/mmc/melnik/6.ru.shtml>.
15. Дем'яненко В. Ментальні характеристики політичної свідомості українців / В. Дем'яненко // Людина і політика. – 2002. – № 1. – С. 93–100.
16. Калина Н. Ф. Политическая ментальность: структура или ризома? / Н. Ф. Калина // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – К., 1999. – С. 42–49.
17. Калина Н. Ф. Лики ментальности и поле политики / Н. Ф. Калина, Е. В. Черный, А. Д. Шоркин. – Киев : Агропромиздат Украины, 1999. – 332 с.
18. Патлах І. М. Міждисциплінарна модель дослідження дискурсів національного менталітету / І. М. Патлах // Людина і політика. – 2002. – № 1. – С. 54–63.
19. Рубан А. О. Теоретико-методологічні основи формування української ментальності в контексті історико-філософського аналізу [Електронний ресурс] / А. О. Рубан. – Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_40/Ruban.htm.
20. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства / М. Грушевський // Пам'ятки України. – 1991. – № 3. – С. 8–54.

ПОЛИТИКО-ПРАВОВАЯ МЕНТАЛЬНОСТЬ УКРАИНСТВА: КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Полищук И. А.

В статье рассматриваются основные концептуальные и методологические подходы в изучении проблемы национальной, в частности украинской, ментальности. При этом основное внимание уделяется политическим и правовым аспектам украинской ментальности. Подчеркивается, что наиболее перспективной для всестороннего изучения особенностей украинского менталитета является историко-правовая концепция. Она представляет систему взглядов и единственный, определяющий исследовательский замысел, который должен раскрыть развитие политической ментальности украинства через ретроспекцию основных вех политико-правовой истории украинского народа со времен этногенезиса до современности.

Ключевые слова: *национальная ментальность, украинская ментальность, политика, право, историко-правовая концепция, методология.*

POLITICAL AND LEGAL MENTALITY UKRAINIANS: CONCEPTUAL AND METODOLOGICAL BASES OF RESEARCH

Polishchuk I. O.

The article reviews the main conceptual and methodological approaches in the study of national mentality, particularly Ukrainian mentality. It focuses on the political and legal aspects of Ukrainian mentality. It is noted that the most promising for a full study of the characteristics of the Ukrainian mentality is a historical-legal concept. It represents a system of beliefs and a single defining research plan, which should reveal the development of political mentality of the Ukrainians through retrospection major milestones of political and legal history of the Ukrainian people Ethnogenesis times to the present. Conceptual bases of research mentality phenomenon associated with many areas of the western civilization. Among them: the direction of social psychology, based on sociological theory E. Durkheim; direction of psychology, theory of archetypes as the basis for «collective unconscious» C. Jung; direction of the British and French anthropology, the problem of so-called «primitive mentality» in the works B. Malynovskiy, A. Lerua-Gourhan, L. Levy-Bruhl; direction of American cultural anthropology «Culture and personality», where we study the processes of formation of the human person, his behavior, norms, forms of deviations and their correction, restoration of culture, created the basic theory and modal personality D. T. Campbell; «The new historical science» (new social history), in which the concept of «mentality» integrates issues of behavior, ways and forms of thinking, concrete and imaginative pictures of the world that are born in the minds of the people of the Middle Ages, the authors – French historians School «Annals» M. Blok and L. Fevr. To study the category «mentality» have used innovative scientific approaches: as a general scientific and special methods used in political and legal sciences. To identify the dynamics, formation and development of political and legal mentality usually used dialectical method. Logical-historical method used in the study of the historical evolution of political and legal mentality of Ukrainian society. Through systematic method is being reviewed by the nature and content of the structural components of the political and legal mentality of Ukrainian society and determine its specific features.

Use of factor analysis will classify legal, mental and psychological factors and functions, political and legal mentality reveal its impact on the modification and modernization of the political and socio-cultural system of Ukrainian society.

Key words: national mentality, Ukrainian mentality, politics, law, historical and legal concept, methodology.

